

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядаються питання формування комунікативної культури майбутніх учителів музики засобами художньої культури. Визначено педагогічні умови формування комунікативної культури майбутнього вчителя.

Ключові слова: комунікативна культура, формування комунікативної культури, художня культура, мистецтво, студентство.

Сьогодні актуальною стала проблема процесів оновлення суспільства, духовного відродження, що ставить перед педагогічною наукою цілу низку нових проблем. Особливе місце в цьому процесі належить проблемі розвитку майбутнього вчителя у культурологічному аспекті, вирішення якої пов'язане з визначенням освіти як особливої культурної діяльності. Спрямованість процесів оновлення суспільства на те, щоб зробити людину метою, а не засобом культуротворчого процесу, зумовлює необхідність всебічного розвитку особистісних можливостей педагога, завдяки яким збільшується можливість впливу педагогічної діяльності на гуманізацію та гармонізацію навчально-виховної роботи, на відродження духовного потенціалу країни. Гуманізація вищої педагогічної освіти передбачає орієнтацію студентства на постійне самовиховання, самовдосконалення, прагнення до пошуку власного "Я" на виявлення творчих резервів, збагачення комунікативної культури. Це дає підставу розглядати проблему розвитку комунікативної культури майбутнього вчителя як одну з вузлових, тому що своєчасне й успішне її вирішення виступає важливою передумовою розвитку суспільства.

Виникають протиріччя між необхідністю розробки, обґрунтування і впровадження сучасних інформаційних технологій у систему професійної підготовки вчителів музики й художньої культури й відсутністю цілісного підходу до посилення взаємозв'язків між культурою, художньою культурою, інформаційною культурою та освітою.

Сформульоване протиріччя розкриває сутність проблеми нашого дослідження.

Проблема комунікативної культури є однією з ключових у музично-педагогічному процесі, тому що вона сприяє вивченню взаємин педагога й студента й кожного з них – з мистецтвом. Заняття з художньої культури дають можливість створення духовної атмосфери у зв'язку з тим, що поряд зі студентами й викладачами особливим суб'єктом спілкування виступає мистецтво, точніше квазісуб'єкт, що проявляється в його художній природі.

Мистецтво сприяє появі духовного початку в людині, формуванню й розвитку повноцінної особистості. Мистецтво не просто виховує, воно відкриває Людину в людині, тобто пов'язане з гуманізуючим впливом на особистість. Розвиток людини припускає вдосконалення почуттєвої сфери особистості, олюднення, гуманізацію емоційних станів. Художня освіта сприяє формуванню тих почуттів і емоцій, які властиві людині як Особистості, збагаченню, наповненню новим змістом людських переживань.

Проблеми формування комунікативної культури засобами художньої культури відображені в дослідженнях В. Біблера, В. Кудіна, О. Рудницької, О. Щолокової. Для нашого дослідження особливо значущими є концепції О. Рудницької, сутність яких полягає в наступному: особистісна культура розкривається як індивідуальна форма прояву результатів культурного впливу суспільства на людину, як результат оволодіння культурними цінностями, що становить сутність характеристики освіченості індивіда; мистецтво розширює межі пізнання світу; структура комунікативної культури досягається через аналіз таких механізмів, як комунікативність, емпатія, креативність, рефлексія; типовим показником комунікативності є спілкування на рівні суб'єкт-суб'єктних взаємодій, які припускають розвиток здатності сприйняття унікальності партнера по спілкуванню [4, 62].

Виходячи з викладеного, нами була сформульована *мета* статті, сутність якої полягає у виявленні компонентів комунікативної культури з урахуванням закономірностей художньої культури, систематизація їх, виявлення ефективності розробленої нами експериментальної програми.

Студентство є особливою соціальною категорією, специфічна спільність людей, організаційно об'єднаних інститутом вищої освіти. Ця категорія включає людей, які цілеспрямовано, систематично оволодівають знаннями й професійними вміннями і зайняті старанною навчальною працею.

У соціально-психологічному аспекті студентству, порівняно з іншими групами населення, притаманні найбільш високий освітній рівень, найбільш активне споживання культури й високий рівень пізнавальної мотивації. Водночас, студентство можна розглядати як соціальну спільність, яка характеризується найвищою соціальною активністю й досить гармонійним поєднанням інтелектуальної й соціальної зрілості. Урахування цієї особливості студентства складає основу ставлення викладача до кожного студента як партнера педагогічного спілкування. З позицій особистісно-діяльнісного підходу студент вважається активним суб'єктом педагогічної взаємодії, який самостійно організує свою діяльність. Йому притаманна специфічна спрямованість пізнавальної й комунікативної активності на вирішення конкретних професійно орієнтованих завдань.

Студентський період є центральним періодом становлення людини, особистості в цілому, прояву найрізноманітніших інтересів. Саме в студентському віці досягають максимального розвитку не тільки фізичні, а й психологічні властивості та вищі психічні функції: сприйняття, увага, пам'ять, мислення, мовлення, емоції й почуття. Б. Ананьев уважав цей період життя максимально сприятливими для навчання й професійної підготовки. У цей період активно формується індивідуальний стиль діяльності. Важливе значення в пізнавальній діяльності починає набувати абстрактне мислення, формується узагальнена картина світу, встановлюються глибинні взаємозв'язки між різними

галузями досліджуваної реальності [5; 154].

Особливого розвитку в період навчання у виші набувають спеціальні здібності. Студент уперше стикається з багатьма видами діяльності, які виступають компонентами його майбутньої професії.

Емоційній сфері в студентському віці притаманна деяка врівноваженість після бурхливого розвитку в підлітковий період. Можна спостерігати гіпертрофовану й трохи абстрактну незадоволеність життям, собою й іншими людьми. Якщо звернути енергію цього емоційного стану на вирішення складного й значущого для студента завдання незадоволеність може стати стимулом до цікавої і плідної роботи.

Ефективний шлях пізнання життя, продуктивної самореалізації студента в навчанні пов'язаний зі створенням сприятливих соціально-педагогічних умов для його професійної адаптації, яка включає входження студента в конкретну соціально-професійну спільноту через засвоєння соціально-професійного досвіду цієї спільноти та використання набутого раніше соціального досвіду.

Проблема професійної адаптації студента до умов нової організації полягає у створенні сприятливого соціально-психологічного клімату.

У процесі адаптації змінюється поведінка і ставлення особистості до соціального середовища. Основу такої зміни складають рефлексивно-мотиваційні процеси, які перетворюють зміст сутності студента від орієнтування на пристосування до усвідомлення, спрямованого на подолання й перетворення. Студентам педагогічних ВНЗ притаманні емоційно-вольові особливості та високий рівень комунікативних властивостей, які допомагають адаптації у процесі навчання.

На перших курсах провідним мотивом є пристосування до нової навчальної ситуації, її організаційних змін. У цей час студенти стикаються з проблемами загального характеру, які пов'язані з освоєнням нових форм навчання, побудовою нових соціальних відносин.

Успішність соціальної адаптації студентів ми визначили за такими критеріями, як суб'єктивна задоволеність відносинами з викладачами, куратором і однокурсниками, характер труднощів і конфліктів у спілкуванні. Успішність професійної адаптації встановилася нами за такими критеріями, як ставлення до професійних обов'язків, володіння фаховими знаннями та вміннями, здатність до різноманітної організації навчального часу, емоційне самопочуття та особливості Я-концепції студентів у навчальний час.

На старших курсах (III-V) відбувається якісна зміна змісту діяльності. Мотив пристосування через потребу досягнення перетворюється на мотив подолання і студент набуває першого досвіду самореалізації. Виникає соціально-психологічна потреба бути індивідуальністю (А. Петровський), виділитися в студентському середовищі.

Ми вважаємо, що на перших курсах відбувається соціальна адаптація, а на старших курсах вона стає професійною.

В основу нашого дослідження покладена концепція формування комунікативної культури.

Комунікативна культура виконує функцію, з одного боку, гармонізації відносин особистості з оточуючими людьми, з іншого боку – з явищами художньої дійсності. Доцільність формування комунікативної культури через художню діяльність пояснюється факторами: а) творчою сутністю художньої діяльності й особливостями її змісту, в якому велике місце займають духовні характеристики, такі як творення, удосконалення, гармонія; б) інформаційною насиченістю художньої діяльності, що через знання розширює особистісний досвід. Доцільність формування комунікативної культури проявляється й у тім, що для формування, розвитку, затвердження її важливий безперервно поповнюваний запас знань.

Комунікативна культура вчителя-музиканта у нашому дослідженні розглядається у широкому та вузькому сенсі. Комунікативну культуру у широкому сенсі ми розуміємо як сукупність соціально й індивідуально значущих якостей, спрямованих на становлення й формування особистості майбутнього вчителя. Комунікативна культура у вузькому сенсі – сам процес контакту із собою, іншою людиною або знаковою системою.

Реалізація розробленої концепції мала відображення в експерименті, що проводився на музично-педагогічному факультеті Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. В експерименті взяли участь 325 студентів, що навчаються за фахом "Музичне виховання й художня культура".

В експериментальній програмі розкривалися основні завдання курсу "Художня культура". Експеримент припускав розвиток здатності до емоційно-ціннісного сприйняття й розуміння творів мистецтва, формування оцінної діяльності й особистої морально-ціннісної шкали, придбання навичок художньої діяльності, розвиток образного й творчого мислення, виховання естетичного смаку, розвиток естетичного світовідчуття, прилучення студентів до спадщини вітчизняної й світової художньої культури.

Мета формуючого експерименту полягала у виявленні можливостей навчально-виховного процесу в інтеграції дисциплін педагогіки, психології, художньої культури для підвищення комунікативної культури студентів.

Основу експериментальної програми складає концепція емоційно-ціннісного ставлення до світу, що у цілісному вигляді відбитий у мистецтві й знаходить реалізацію в процесі художнього спілкування, безпосереднього співпереживання.

Все це дозволяє осмислити гуманістичні цінності світової художньої культури, дає можливість пізнати загальну культуру людства, дозволяє молоді краще зрозуміти свій час і себе. Як писав Д. Лихачов, "сучасну епоху можна по-справжньому оцінити тільки у світлі тисячоліть" [2, 18]. Художні знання створюють основу для вироблення певних критеріїв осмислення дійсності.

Сучасний учитель повинен володіти яскравим соціально-культурним та художнім світосприйняттям, художнім смаком, системними знаннями в галузі мистецтва, розвиненим художнім кругозором, мати чіткі уявлення про особливості художнього виховання школярів.

Художня освіта студентів припускає використання комплексу мистецтв з метою об'єднання, інтеграції різних художніх явищ, додання навчання гармонійності, цілісності. Педагогічне значення художньої освіти полягає в об'єднанні певних видів мистецтва для естетичного виховання особистості. Під впливом мистецтва формуються культурні цінності, життєві уявлення й соціальні почуття особистості. Художня освіта майбутніх учителів музики

полягає не тільки у поінформованості в галузі мистецтва, але пов'язане з розвитком художнього сприйняття, емоційним відгуком на естетичні явища, сформованим художнім смаком, умінням розуміти художні цінності. Знання класичної спадщини різних видів мистецтв проявляється в емоційній і психологічній сферах особистості, сприяє формуванню її моральних якостей і настанов. Розгляд стильових ознак різних художніх напрямків і особливостей їхнього прояву в різних видах мистецтва дозволяє збагатити уявлення, розвивати мову й самостійність суджень особистості.

У роботі з експериментальною групою ми використали активні творчі методи навчання для розвитку професійного художнього ставлення студентів до творів мистецтва. Мета нашого методу полягала в знаходженні й виробленні такого способу спілкування з навчальним матеріалом на практичних заняттях, який би сприяв виникненню інтересу в студентів, спрямовував їх на міркування над художніми проблемами, давав можливість пережити радість, задоволення й насолоду від формування особистісного художнього образу. В організації діяльності студентів з використанням методу творчих завдань проявляються можливості художньої свідомості, здатності до сприйняття, формуються почуття, оцінки, що знаходять втілення у творчій діяльності.

Сутність методу полягала в тому, що студенти вводилися в ситуацію для пробудження в собі відповідного ладу почуттів, прагнули знайти нові способи дії, комбінували, імпровізували, створювали нову ситуацію художнього відношення, взявши за основу вихідний теоретико-художній матеріал.

Основу нашого методу склав закон художнього уподібнення, який проявлявся в тому, що для найкращого розуміння думок і почуттів автора від студента потрібне розвинення емпатії, що забезпечує злиття з ним, представляючи єдине емоційне ціле [6, 70]. Використаний нами метод творчих завдань створював ситуацію "художнього уподібнення", що органічно поєднала в продуктивній художній діяльності студента філософсько-естетичне знання й матеріал мистецтва.

Цим методом ми користувалися на практичних заняттях у курсі світової художньої культури при вивченні теми "Види мистецтв". Семінарське заняття в експериментальній групі передбачало написання вірша під враженням вивчення поетичних текстів вітчизняних поетів-класиків, підбір поетичних текстів вітчизняних поетів, пов'язаних з образом природи, аналіз вокально-хорових творів вітчизняних композиторів. Студенти прагнули визначити основну художню ідею твору й передати її через жанр мініатюри.

Кожна творча робота являла собою результат вивчення твору мистецтва (літератури, музики або живопису, досягнення їхнього образно-поетичного настрою); уміння використовувати в практичній діяльності теоретичні знання з вивчаємої теми; творче втілення художнього образу за допомогою емоційного проникнення.

Одне із завдань експериментальної групи полягало в умінні виконати аналіз вокального твору. Увазі випробовуваних був представлений романс О. Даргомижського "Я вас любив". Аналіз робіт студентів контрольної групи показав, що вони насамперед осмислювали сюжетну лінію, не маючи ясних уявлень про поетичну образну систему тексту для розуміння зв'язків між музикою й поетичною мовою у вокальному творі. Для оволодіння студентами вміннями аналізу музично-поетичної форми вони знайомилися із законами поетичної творчості, специфікою поетичної мови, прагнули розібратися в естетичній позиції композитора стосовно поетичного тексту.

Розроблений нами спецкурс "Комунікативна культура вчителя" включав заняття, на яких розглядалися особливості поетичної форми, способи взаємодії музичних і поетичних елементів у процесі створення вокального твору. Заняття на тему: "Специфіка художньої форми вокального твору", "Поетичний текст, і його взаємодія з музикою у вокальному творі" сприяли розумінню естетичних норм форми. Питання теорії поетичної форми викладалися в аспекті музичного перетворення поетичної мови в музиці. Приклади аналізу вокальних творів сприяли вивченню методу роботи композитора над поетичним текстом, визначали зв'язки між музикою й поезією.

При аналізі студенти мали можливість: зіставити дані твори з іншими, ідентичними за змістом і жанром; розглянути діалектичну взаємодію музичних і поетичних елементів твору, визначити його особливості; дати оцінку власного варіанта аналізу з погляду іншої людини, відзначивши його особливості; порівняти варіанти аналізу й установити різницю між ними.

Аналізувати поетичну форму тексту дозволяло застосування таких типів завдань: порівняння літературного оригіналу з поетичним текстом вокального твору; запис поетичного тексту у віршованій формі; аналіз особливостей поезики вірша й виразності поетичної мови.

Від студентів вимагалось визначити в процесі аналізу взаємозв'язки між музикою й поезією, зробити висновки по загальному художньому результату синтезу музики й поетичного слова. Аналізи студентів оцінювалися за критеріями: розуміння загальних рис образного розвитку в музиці й поетичному тексті, подібність їхніх композицій; єдність поетичної й музичної інтонації, особливості музичного розкриття вірша, що проявляються в різниці або протиставленні окремих сторін поетичного і музичного образу.

У процесі проведення експерименту в студентів покращилося розуміння закономірностей і виразних можливостей форми вокального твору, вони навчилися більш глибоко й правильно оцінювати образно-емоційний зміст вірша. Студенти експериментальної групи показали сформовані вміння аналізувати музично-виразні засоби, тематизм і тематичний розвиток, виявили достатньо розвинений рівень музично-слухових уявлень, що виразилось у диференційованій оцінці різних сторін музичної форми твору, більш якісних уявлень про образно-художні особливості твору.

Проведений нами дослідницький екскурс дозволив сформулювати наступні висновки.

Комунікативну культуру вчителя музики доцільно формувати в умовах пізнання закономірностей мистецтва як школи спілкування. Мистецтво створює передумови для розуміння глибинних відносин між людьми, сприяє психологічному аналізу їхньої самоцінності. Художні твори ґрунтуються на комунікативній культурі, механізмами якої є діалог, гуманізація відносин.

Педагогічними умовами, що забезпечують ефективність процесу формування комунікативної культури, виступили: спрямованість педагогічної підготовки на формування потреби в розвитку художньої культури; створення мікросередовища емоційно-образного спрямування; включення студентів до гуманістично орієнтованої й особистісно значущої діяльності

шляхом застосування особистісно орієнтованих технологій навчання, спеціально спроектованих ситуацій, що сприяють вияву, закріпленню та розвитку комунікативної культури; реалізація індивідуально-творчого підходу в процесі формування комунікативної культури у студентів на основі діагностики розвитку її компонентів.

Ефективність формування комунікативної культури визначається взаємодією мистецтв на основі виділення загальних універсальних та диференційованих механізмів мови того чи іншого виду мистецтва, на основі емпатії, ототожнення з художньою формою. Водночас, світ мистецтва вносить до життя людини красоту, знання, насолоду, творчість, гру уяви, духовність. Мистецтво сприяє гуманізації людини, формуванню повноцінної, цілісної особистості. У цьому й полягає основне значення мистецтва і головне завдання освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков Л.Г. Гармонизация личности средствами художественной культуры / Л.Г. Волкова // Искусство и образование. – 2007. – № 4(48). – С. 63-67.
2. Лихачев Д.С. Земля родная: Книга для учащихся / Д.С. Лихачев. – М.: Просвещение, 1983. – 256 с.
3. Миропольська Н. Художня культура особистості / Н. Миропольська // Мистецтво та освіта. – 2000. – № 3. – С. 40-43.
4. Рудницька О.П. Мистецтво у розвитку культури майбутніх фахівців / О.П. Рудницька // Педагогіка і психологія професійної освіти: результати досліджень і перспективи: зб. наук. праць / [за ред. І.А. Зазюна, Н.Г. Ничкало]. – К., 2003. – С. 61-67.
5. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: учеб. пособие для слушателей фак-тов и ин-тутов повышения квалификации преподавателей вузов и аспирантов / С.Д. Смирнов. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 271 с.
6. Тельчарова Р.А. Уроки музыкальной культуры: Кн. для учителя: Из опыта работы / Тельчарова Рима Аркадиевна. – М.: Просвещение, 1991. – 158 с.
7. Химик И.А. Как преподавать мировую художественную литературу: Кн. для учителя / И.А. Химик. – М.: Просвещение, 1992. – 157 с.
8. Щолокова О.П. Методика викладання світової художньої літератури: Підручник / Щолокова Ольга Пилипівна. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 194 с.

Подано до редакції 29.11.10
